

Bolu'da Arıcılık ve Arı Turizmi Faaliyetlerinin Kırsal Kalkınmaya Etkisi

The Impact of Beekeeping and Bee Tourism Activities on Rural Development in Bolu

<https://doi.org/10.25204/iktisad.1677981>

Adnan AKIN*

Öz

Makale Bilgileri

Makale Türü:
Araştırma
Makalesi

Geliş Tarihi:
16.04.2025

Kabul Tarihi:
23.05.2025

© 2025 İKTİSAD
Tüm hakları
saklıdır.

Çalışma, arıcılık ve arı turizminin kırsal alanlarda sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etme potansiyelini incelemektedir. Bu kapsamda Bolu ilinde arıcılık ve arı turizmi faaliyetlerinin bölgenin ekonomisi, kalkınması üzerindeki etkilerini ortaya koymak amaçlanmıştır. Ayrıca, arı turizmi faaliyetleri konusunda farkındalık oluşturmaya ve arıcılık işletmelerinin sürdürülebilirliğine olan katkısına da odaklanılmaktadır. Bu amaç kapsamında çalışmada nitel veri araştırma yöntemlerinden görüşme tekniği kullanılmış olup bölgeden amaçlı örneklem kapsamında seçilen arıcılarla yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Yarı yapılandırılmış soru formu aracılığıyla katılımcılardan elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. Buna göre, bölgede özellikle arıcılık faaliyetlerinin ekonomik etki yaratarak kırsal kalkınmaya destek sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak katılımcıların arı turizmi kapsamında yeterli düzeyde bilgiye sahip olmadıkları, sınırlı birtakım arı turizmi aktivitelerine yer verdikleri, eğitim ve teşvik verildiği takdirde arı turizminin bölge kalkınmasında ve sürdürülebilirliğinde önemli rol oynayacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arıcılık, arı turizmi, kırsal kalkınma, Bolu.

Abstract

Article Info

Paper Type:
Research Paper

Received:
16.04.2025

Accepted:
23.05.2025

© 2025 JEBUPOR
All rights
reserved.

The study examines the potential of beekeeping and bee tourism to promote sustainable development in rural areas. In this context, it is aimed to reveal the effects of beekeeping and bee tourism activities in Bolu province on the economy and development of the region. For this purpose, the study used the interview technique, one of the qualitative data research methods, and face-to-face interviews were conducted with beekeepers selected from the region within the scope of purposeful sampling. The data obtained from the participants through the semi-structured questionnaire was subjected to content analysis. In addition, it focuses on creating awareness about bee tourism activities and their contribution to the sustainability of beekeeping enterprises. Accordingly, it is concluded that beekeeping activities in the region in particular create economic impact and support rural development. However, it is concluded that the participants did not have sufficient knowledge within the scope of bee tourism, they included a limited number of bee tourism activities, and that bee tourism would play an important role in the development and sustainability of the region if education and subvention were provided.

Keywords: Beekeeping, bee tourism, rural development, Bolu.

Atıf/ to Cite (APA): Akın, A. (2025). Bolu'da arıcılık ve arı turizmi faaliyetlerinin kırsal kalkınmaya etkisi. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 10(27), 424-438. <https://doi.org/10.25204/iktisad.1677981>

*ORCID Öğr. Gör. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu Meslek Yüksekokulu, Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü, adnan.akin@ibu.edu.tr

Extended Abstract

Introduction and Research Questions & Purpose:

Beekeeping is defined as a socio-economic activity that uses bees, plant resources, labor and technical knowledge together to produce bee products such as honey, beeswax, royal jelly, pollen and propolis. Bee tourism, which takes its name from the Latin name of the honeybee (*Apis mellifera*) and is referred to as "api tourism" in the international literature, is an alternative type of tourism related to beekeeping and beekeeping as a traditional profession. The study examines the potential of beekeeping and bee tourism to promote sustainable development in rural areas. In this context, it is aimed to reveal the effects of beekeeping and bee tourism activities in Bolu province on the economy and development of the region. This study is important in terms of contributing to the rural development of Bolu and raising awareness about bee tourism.

Literature Review:

Bee tourism plays an important role in creating added value for the people of the region, especially in rural areas, and in the development and socio-cultural development of rural areas (Arih and Korošec, 2015). The increase in the production of honey and other beekeeping products and the alternative tourism types that have emerged as a result of this have created new job opportunities for the region and are an important source of income (Ghosh et al., 2020; Grigoras, 2018). In this context, especially in recent years, the planning and development of sustainable practices for the beekeeping sector, which is seen as a tool for sustainable rural development, has become increasingly important (Izquierdo-Gascón and Rubio-Gil, 2022; Lemelin, 2020).

Methodology:

In the study, interview technique, one of the qualitative data research methods, is used and purposeful (intentional) sampling method is preferred. With this method, face-to-face interviews were conducted with beekeepers who were considered to be able to answer the research questions within the scope of bee tourism among the beekeepers registered with the Bolu Beekeepers Association. A semi-structured questionnaire prepared by the researchers was used when interviewing the participants. A total of 14 participants were reached by conducting interviews with each participant for an average of 30 to 45 minutes, and the interviews were recorded with a voice recorder. The data obtained from the participants were themed and coded within the scope of content analysis. The creation of themes and coding of the data in the data analysis phase of the research process contributed to the detailed examination of the study.

Results and Conclusions:

It is determined that the participants generally had between 45 and 120 hives and that the beekeeping products they generally produced were honey, pollen, beeswax, and propolis. It is also determined that the participant with the most hives also produced royal jelly in addition to the products mentioned. It was stated by all participants that beekeeping and bee tourism create socioeconomic (income, employment, socialization, social development, economic development) effects on rural development. Within the scope of bee tourism, beekeepers carry out activities such as harvesting, apiary tours, sharing information about production, and honeycomb installation. All participants stated that it is necessary to encourage the beekeeping profession, prevent unconscious spraying in agricultural areas, and increase support and incentives in order to ensure rural development and sustainability. It has been determined that beekeeping activities play an important role in rural development by creating economic and social impact in Bolu province, which has significant advantages in terms of forest areas, geographical structure and vegetation. However, it has been determined that the majority of beekeepers do not have sufficient knowledge within the scope of bee tourism and that they carry out limited activities with the visitors. It has been revealed that beekeepers should be informed and trained in order to encourage the beekeeping profession and to carry out bee tourism activities.

1. Giriş

Turizm, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler tarafından ekonominin ve kalkınmanın itici gücü olarak görülmektedir. Söz konusu özelliğinden dolayı son dönemlerde kitle turizminden başka doğa temelli ve yerel kaynakların çekicilik unsuru olarak kullanıldığı alternatif turizm türlerine önem verilmektedir. Bu doğrultuda arıcılık faaliyetleri, turistik bir çekicilik unsuru olarak kullanılmaktadır.

Geçmiş uzun yıllar öncesine dayanan arıcılık, kırsal alanlarda sürdürülebilirliği ve kalkınmayı teşvik etmek için kullanılan önemli bir araçtır. Geçim kaynağının tarım ve hayvancılığa dayandığı, sosyal olanakların sınırlı olduğu, az yoğunluktaki nüfusa sahip kırsal alanlarda nispeten düşük maliyet gerektiren arıcılık, bal üretiminden balmumu, arı sütü ve propolis gibi katma değerli ürünlere kadar kırsal topluluklar için çeşitli ekonomik fırsatlar sunmaktadır (Puvača vd., 2022: 3775). Bu kapsamda kalkınma seçenekleri sınırlı olan kırsal alanlar için arıcılık faaliyetlerinin devamlılığının sağlanması ve ekonomik açıdan yerel halka sağladığı faydaların artırılması açısından arı turizmi (apı) de alternatif bir çözüm olarak görülmektedir (Uzun vd., 2022: 180). Arı turizmi, bal üretimi ve doğal güzelliklerin korunmasını, o yörenin üreticilerine bal üretimi gelirinin yanı sıra, turizm geliri sağlanmasını amaçlayan alternatif turizm faaliyeti olarak ifade edilmektedir (Kılıç ve Gönenç Güler, 2020). Dolayısıyla kırsal alanlarda arı turizminin geliştirilmesi ile bölgenin kaynaklarının etkin bir şekilde kullanılarak sosyo-kültürel ve ekonomik gelişmişlik farkının en aza indirilmesi, istihdam imkânı oluşturularak göçün önlenmesi ve yaşam standartlarının yükseltilmesi amaçlanmaktadır (Çeken vd., 2007: 9-10).

Bu çalışmada kırsal kalkınma açısından önemli bir araç olabileceği düşünülen arıcılık ve arı turizminin Bolu ili özelinde kırsal kalkınmaya etkisini değerlendirmek amaçlanmıştır. Yüzölçümünün büyük bir bölümü ormanlarla kaplı, zengin florası ve bitki örtüsü ile Bolu'nun arıcılık ve arı turizmi konusunda önemli bir potansiyele sahip olduğu düşünülmektedir. Uygun doğa ve iklim koşullarına sahip çok sayıda ülke ve destinasyon arı turizmi kapsamında arı ürünlerini kırsal kalkınmanın itici bir gücü olarak kullanırken Türkiye'de bu kapsamda yer alan çalışma ve uygulamalar çok sınırlı kalmıştır. Dolayısıyla çalışmanın arı turizmi ve kırsal kalkınma ilişkisi yönünde farkındalık oluşturmaya ve literatüre katkı sağlamaya, literatürdeki boşluğu doldurması açısından önem arz ettiği düşünülmektedir. Çalışma Bolu'daki yerel halkın ekonomik olarak güçlenmesini ve turizmle bütünleşmiş bir kırsal kalkınma modelinin hayata geçirilmesini sağlamak adına önemli bir araştırmadır.

2. Arıcılık ve Arı Turizmi

İnsanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahip olan arıcılık, bal arısı kolonilerinin ilkbahar ve sonbahar dönemlerinde besleme, bakım işlemleri yapılarak bal, polen, propolis, arı zehri, arı sütü, arı ekmeği (perga) gibi arı ürünlerinin üretilmesi faaliyetidir (Fıratlı vd., 2000). Bal arısının Latince isminden (*Apis mellifera*) adını alan ve uluslararası literatürde “apı turizm” olarak belirtilen arı turizmi de geleneksel bir meslek olarak arıcılık ve arıcılıkla ilişkili alternatif bir turizm çeşididir (Wos, 2014). Arı turizmi arılara ve bala turizm değeri kazandıran yeni bir niş turizm biçimi olarak görülmektedir (Novelli vd., 2022). Arı turizmi, arıcılıkla ilgili faaliyetleri kapsayan, arı ürünlerinden sağlanan fayda ile birey ve çevre üzerinde olumlu etkilere sahip, sürdürülebilir, doğaya dayalı, sorumlu, yenilikçi ve kalkınma odaklı turizm faaliyetini ifade etmektedir (Uzun ve Çeken, 2021: 190). Arı turizmi, arı kültürünü benimseyen ve daha sağlıklı yaşam sürme isteği olan niş bir hedef kitlenin doğal çevreyi ziyaret etmek, tedavi olmak, arıcılık ürünlerini deneyimlemek amacıyla gerçekleştirdikleri faaliyetlerdir (Suna, 2018). Dolayısıyla arı turizmi turistlerin doğal ortamda arıcılık faaliyetleriyle ilgili birtakım deneyimler edinmesine imkân sağlamaktadır. Bunlardan bazıları, arı kolonilerini ve arıcıların çalışmalarını doğal ortamlarında gözlemlemek, arı kovanlarını ve arı müzelerini ziyaret etmek, kovan evlerde yaşamak, bal türleri, diğer arıcılık ürünleri (polen, bal mumu, propolis, arı zehri, arı sütü vb.) hakkında bilgi edinmek, bal içerikli yemeklerin yapıldığı mutfak atölyelerine katılmak

ve bal mumu yapımını deneyimlemektir (Cesur, 2021: 81). Dolayısıyla arı turizmi faaliyetlerine katılan turistler hem arıcılık merkezini ziyaret etme hem de arıcıların hayatını ve işlerini öğrenme fırsatı bulabilmektedir (Ertuğrul vd., 2022: 1830).

Arıcılık ve turizm arasındaki ilişki, arıları koruma ve bir bölgenin turizm ürünlerini çeşitlendirme açısından önem taşımaktadır (Cesur, 2021: 83). Arı turizmi özellikle kırsal alanlardaki bölge halkına katma değer oluşturulmasında, kırsal alanların kalkınmasında ve sosyokültürel gelişiminde önemli rol oynamaktadır (Izquierdo-Gascón ve Rubio-Gil, 2022; Wos, 2014). Ayrıca, Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO-The Food and Agriculture Organization of the United Nations), küçük ölçekli arıcılığı kalkınma kapsamında, özellikle gelire erişimin sınırlı olduğu kırsal topluluklarda sürdürülebilir geçim kaynağı olarak konumlandırmaktadır (Bradbear, 2009). Dolayısıyla bal ve diğer arıcılık ürünlerinin üretiminin artması ve buna bağlı olarak gerçekleşen alternatif turizm çeşitleri bölge için yeni iş olanakları yaratarak önemli geçim kaynağı olabilmektedir (Muğan Ertuğral, 2021: 5472-5473). Bu kapsamda özellikle son yıllarda, sürdürülebilir kırsal kalkınmanın bir aracı olarak görülen arıcılık sektörü için sürdürülebilir uygulamaların planlanması ve geliştirilmesi giderek önem kazanmaktadır (Fusté-Forné vd., 2025: 1).

3. Yöntem

3.1. Araştırma Sahası

Batı Karadeniz Bölgesinde yer alan 8.294 km²'lik bir alana sahip Bolu ili doğuda Çankırı, batıda Düzce ve Sakarya, güneyde Ankara, kuzeyde Zonguldak, Karabük illeri ile çevrilidir. İl topraklarının %56'sı dağlardan oluşmaktadır. Güneybatı- kuzeydoğu istikametinde Bolu Dağları ve Abant Dağları, Mudurnu civarında Ardıç Dağları, güney uzantısında Seben Dağları ve Gerede'nin kuzeyinde Arkot ve Göl Dağları bulunmaktadır. İklim özellikleri açısından Bolu'da genel olarak Karadeniz ve Batı Karadeniz iklim özellikleri görülmektedir. Ayrıca ilin güneybatısında İç Anadolu ve Marmara ve iklim özellikleri de görülebilmektedir. Yazları serin ve kışları soğuk olan ilde dört mevsim yağış görülebilmektedir (Bolu İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2025).

Türkiye ortalamasının üstünde bir orman genişliğine sahip olan il yüzölçümünün %64'üne tekabül eden orman alanları ile kaplıdır. Karadere, Seben ve Aladağ yörelerinde bulunan geniş ormanlık alanlar, yurdun en zengin orman arazilerinden olup; bölgenin bitki örtüsünün büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Bu ormanların yaklaşık yarısı çam ormanlarından oluşmaktadır. Meşe, köknar, kayın ağaçları da il ormanlarında bulunan diğer ağaç türleridir. Tüm bunlarla birlikte flora zenginliği açısından Bolu ili Türkiye'de önemli bir yere sahiptir. Endemik türleri barındıran bu flora zenginliği bölge için önemli doğal kaynaklar olarak görülmektedir (T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2016). Bolu'nun sahip olduğu bu bitki örtüsü ve iklim bölgede özellikle arıcılığın gelişmesinde önemli rol oynamıştır. İlde arıcılık yapan işletme sayısı 634, arılı kovan sayısı 23.959 adet, bal üretimi yıllık 127 ton'dur. Kovan başına bal verim ortalaması 5,5 kg'dır. Buna göre, Bolu ili Türkiye genelinde bal üretimi açısından 75. ve kovan başına bal verimi ortalaması açısından ise 60. sırada yer almaktadır (Tarım ve Orman Bakanlığı Arıcılık Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, 2025).

Bolu ilinin sahip olduğu arıcılık potansiyelinin dünyada henüz gelişen bir turizm türü olan arı turizmi kapsamında değerlendirilmesinin ilin kırsal kalkınmasında etkili olacağı düşünülmektedir.

3.2. Yöntem ve Analizler

Küresel ölçekte ekonomik, sosyal kalkınmada önemli yeri olan ve toplumsal olgu haline dönüşen turizm, alternatifleri ile hızla büyüyen bir sektör olarak dikkat çekmektedir. Her geçen gün hızlı bir gelişim gösteren turizm sektörünü besleyen alternatiflerden arı turizminin, dünya ülkelerinde popülerliğinin arttığı düşünülmektedir. Dolayısıyla çalışmada Bolu'da gerçekleştirilen arıcılık ve arı turizmi faaliyetlerinin kırsal kalkınma konusunda mevcut durumun analizi amaçlanmıştır. Çalışmada

elde edilen bulguların ve geliştirilen önerilerin ilin kırsal kalkınmasında önem arz edeceği düşünülmektedir. Bu çalışmada, önceden derinlemesine incelenmemiş herhangi bir konuyu detaylı analiz edebilme ve konuyu bütüncül olarak değerlendirme imkânı sağlayan nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Çünkü nitel araştırma, önceden bilinen veya fark edilmemiş sorunların ortaya konmasına bununla birlikte soruna ilişkin ayrıntıları gerçekçi bir yaklaşımla ele alınmasına olanak sağlayan bir yöntemdir (Baltacı, 2019: 369). Ayrıca keşfetme özelliğinden kaynaklı olarak, az çalışılmış ya da ele alınmamış konuların ortaya çıkarılmasında dikkat çeken bir yöntem olarak bilinmekle beraber analiz sürecinde yorumlayıcı bir yaklaşıma sahiptir ve neden sorusuna cevap aramaktadır (Neuman, 2012: 228; Yıldırım ve Şimşek, 2008: 48-66). Bu çerçevede elde edilen verilerin analizinde ise nitel araştırma yöntemlerinden olan içerik analizinden yararlanılmıştır. Çalışmada bu yöntemin kullanılma sebebi toplanan verilerin açıklanmasına yardımcı olacak nitelikte kavramlara ve içeriklere ulaşmaktır (Karataş, 2015: 74). Buna ek olarak ifade edilen yöntem çalışmadaki veri dokümanlarının incelenmesiyle ulaşılan verilerin öncelikle kodlanmasına, kodların uygun temalar altında toplanmasına, tema ve kodların düzenlenmesine, veri bulgularının tanımlanıp yorumlanmasına yardımcı olmaktadır (Creswell, 2014). Gerçekleştirilen literatür incelemesi ve uzman görüşleri alınarak bilimsel ve etik kurallar çerçevesinde yarı yapılandırılmış soru formu oluşturulmuştur.

Çalışmanın evrenini Bolu Arıcılar Birliği'ne kayıtlı arıcılar oluşturmaktadır. Bu kapsamda çalışmada olasılığa bağlı olmayan amaçlı (kasti) örnekleme yöntemi tercih edilmiş olup, amaçlı örnekleme yöntemlerinden kartopu örnekleme uygulanmıştır. Bu yöntem doğrultusunda araştırmanın katılımcıları rastgele belirlenmemektedir (Coşkun vd., 2019: 169). Amaçlı örnekleme yöntemi söz konusu özelliğinin yanında, nitel araştırma yönteminin önemli stratejilerini kapsamakta ve var olan kaynakların verimli bir biçimde kullanımına olanak sağlamaktadır (Creswell, 1997: 118-120). Kartopu örnekleme yönteminde ise örnekleme oluşturma süreci araştırmanın yapılacağı bireylerden birine ulaşarak başlamaktadır. Bu katılımcıyla yapılan görüşme sonunda o katılımcının önerdiği diğer bireylere, o bireylerle görüşme sonrası da onların önerdiği diğer bireylere ulaşılmaktadır (Koç Başaran, 2017). Bu doğrultuda çalışmanın örnekleme belirlenmiştir. Nitel bir model temel alınarak yürütülen çalışmada, Bolu ilinden örnekleme olarak seçilen katılımcılara, yarı yapılandırılmış soru formu ile yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler 1-30 Mart 2025 tarihleri arasında yapılmıştır. Her katılımcı ile ortalama 30 ile 45 dakika arasında görüşmeler yapılarak, toplam 14 katılımcıya ulaşılmış ve görüşmeler ses kayıt cihazı ile kaydedilmiştir. Katılımcıları 14 kişi ile sınırlandırmanın temel sebebi ise ilk 8 katılımcıdan sonraki katılımcıların sorulara verdiği benzer cevaplardır.

Alanyazında genellikle karşılaşılan ve nitel araştırmacıların içine düştüğü önemli hata, daha büyük örneklemin daha fazla ayrıntı ile evreni daha iyi yansıtacağı düşüncesidir (Mertens, 2014). Ancak nitel araştırmalarda örneklemin niceliği değil niteliği önem arz etmektedir. Ayrıca birbirini tekrar eden cevaplar söz konusu ise örnekleme sayısının yeterli olduğu dile getirilmiştir (Collins vd., 2006; Onwuegbuzie ve Leech, 2007). Dolayısıyla gerçekleştirilen çalışmada da örnek sayısından ziyade örnekten elde edilen verinin zenginliği dikkate alınmış ve zengin veriye ulaşacak örnekleme tespit edilmiştir. Çalışmada tüm katılımcılar K1, K2, K3.... olarak belirtilmiştir. Katılımcılardan elde edilen veriler, içerik analizi kapsamında temalandırılıp kodlanmıştır. Araştırma süreci veri analizi aşamasında yer verilerin temalarının oluşturulması ve kodlara ayrılması çalışmanın ayrıntılı bir biçimde incelenmesine katkı sunmuştur.

Araştırma kapsamında, katılımcıların onayı alınmış ve etik ilkelere uygun hareket edilmiştir. Çalışma için Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimlerde İnsan Araştırmaları Etik Kurulu tarafından 27.02.2025 tarihli ve 2025/02 nolu toplantısında (protokol no: 2025/83) etik kurul onayı alınmıştır.

4. Bulgular

Gerçekleştirilen bu çalışmada, toplamda 13 sorudan oluşan formdan yararlanılmıştır. Bu form 4'ü demografik, 3'ü durum tespitini kolaylaştırmak amacıyla açık uçlu ve arı turizmin kırsal alanlarda sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etme potansiyelini belirlemek amacıyla 6 yarı yapılandırılmış sorudan meydana gelmektedir. Bununla beraber soru formu, yapılan literatür incelemesi sonucunda hangi soruların çalışmanın temasına daha uygun olacağı ve çalışmaya katkı sağlayacağı düşünülerek belirlenmiştir. Bu kapsamda çalışmada elde edilen verilere ilişkin bulgular Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1. Betimleyici İstatistikler

Katılımcı	Yaş	Cinsiyet	Eğitim Durumu	Gelir Durumu	Deneyim	Kovan Sayısı	Üretilen Ürün Türü
K1	65	Erkek	Orta Öğretim	Orta	50	120	Bal, Polen, Bal Mumu, Propolis, Arı Sütü
K2	39	Erkek	Ön lisans	Orta	6	70	Bal, Polen, Bal Mumu
K3	35	Erkek	Ön Lisans	Orta	2	45	Bal, Polen, Bal Mumu
K4	37	Erkek	Lise	Orta	12	50	Bal, Bal Mumu
K5	58	Erkek	Orta Öğretim	Orta	40	80	Bal, Bal Mumu, Polen
K6	56	Erkek	Orta Öğretim	Orta	21	95	Bal, Polen, Bal Mumu Propolis,
K7	38	Erkek	Lise	Orta	8	75	Bal, Propolis, Bal Mumu
K8	30	Erkek	Lisans	Orta	4	95	Bal, Bal Mumu
K9	47	Erkek	Lise	Orta	15	60	Bal, Polen
K10	49	Erkek	Orta Öğretim	Orta	7	70	Bal, Polen, Bal Mumu Propolis
K11	40	Erkek	Ön lisans	Orta	12	90	Bal, Polen, Bal Mumu
K12	43	Erkek	Lise	Orta	9	75	Bal, Propolis, Bal Mumu
K13	39	Erkek	Ön lisans	Orta	10	85	Bal, Polen, Bal Mumu, Propolis
K14	50	Erkek	Orta öğretim	Orta	16	110	Bal, Polen, Bal Mumu, Propolis,

Çalışmanın verilerine göre; katılımcıların tamamı erkek ve ortalama bir gelire sahiptir. Katılımcıların 5'i orta öğretim, 4'ü lise, 4'ü ön lisans ve 1'i lisans eğitim seviyesindedir. Katılımcılardan 6'sı 30-39, 4'ü 40-49, 4'ü 50 ve üzeri yaş grubundadır. Ortalama meslek deneyimi açısından 2-4 yıl aralığında iki, 5-20 yıl aralığında on, 20 yıl ve üzeri deneyime sahip iki katılımcının olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların genel itibarıyla 45 ile 120 aralığında kovana sahip olduğu ve genellikle ürettikleri arıcılık ürünlerinin bal, polen, bal mumu, propolis olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca en fazla kovana sahip katılımcı K1'in ifade edilen ürünlere ek olarak arı sütü ürettiği de belirlenmiştir.

Tablo 2. Arıcılık ve Arı Turizminin Kırsal Kalkınma Üzerindeki Etkilerine Yönelik Bulgular

Tema	Kod	Doğrudan Alıntılar	Katılımcı Sayısı
Ekonomik Etkiler	Gelir	K2: "...Elbette yaptığımız işten belli bir düzeyde kazanç elde ediyoruz. Ama büyük paralar kazandım dersem yalan olur..." K5: "...Ortalama 7 yıllık tecrübem var. Bu süreçte ne uzadım ne kısaldım ama muhtaçta olmadım. Şükür kazandığım yetiyor..." K14: "...kovan sayım fazla olsa gelirimde fazla olur olanla değerlendirdiğimde ortalama kazanıyorum..." K12: "...Kimisi az kazandım diyor. Eğer kovanın fazla ise bakarsan da hayvanına ürün çeşitliliğinde fazla ise çok kazanırsın. Yoksa yatırım yapamaz sadece geçim sağlarsın..." K7: "...bu meslektan elde ettiğim kazançla yaşamımı idare ettiriyorum. Hatta kovan sayısı fazla olan insanlar çocuklarını bile buradan kazandıkları ile evlendirmişlerdir. Ev araba ya da arsa alanlar oldu bildiğim kadarıyla..." K9: "... Api turizm api terapi vb. ile ilgili insanlar yeterli bilgiye ilgiye sahip olmadığından sadece ek gelir kapısı olarak görüyorlar o yüzden kovan sayısında azsa ne büyüsün ne de küçülürsün. Ama rahat bir şekilde yaşarsın da..."	14
	İstihdam	K6: "...Çok büyük bir işgücüne ihtiyacım olmadı. Çünkü kovan sayım az. Açık söylemek gerekirse api turizm ile ilgili kişiler bilgili değil Türkiye genelinde. Gelen kişiler fazla olursa elbet istihdam edilecek kişiye ihtiyaç duyulur. Biz şu aşamada bir işçi ve ailemizle bu işi yürütüyoruz. Api turizm gelirse ve insanlar daha bilinçli olursa inan bu meslek iyi bir iş kapısı..." K13: "...Arıcılığı bir meslek olarak insanlar görmüyor bir hobiymiş gibi değerlendiriyorlar ya da ek gelir kapısı olarak bakıyorlar. Eğer ki bilinçli olsak iyi bir işgücüne ihtiyaç duyan bir iş haline dönüşüyor..."	14
	Ekonomik Kalkınma	K9: "...Ek gelir kaynağı. Dolayısıyla kırsal anlamda ekstra kazançlar kazanıyoruz..." K3: "...Ek gelir kapısı birçok ihtiyacımı bu meslektan kazanıyorum. Mutluyum iyi ki bu işi yapmışım..." K7: "...Günlük bir iki kilo bal satıp ev geçindirenler var. Bu bakımdan bakarsak kazancının küçümsenmeyecek boyutta olduğu ortadadır. Doğruyu söylemek gerekirse belli başlı patates gibi tarım ürünleri ekiyoruz. Ama arıcılık olmazsa geçinemeyiz..." K10: "...Valla ne söyleyeyim tek geçim kaynağım. Ne arsam var kayda değer ne de arazim. Ama arıcılık ile geçimimi sürdürüyorum. İnsanların büyük bir çoğunluğunun geçimini arıcılıktan kazandığını görenler yavaş yavaş bu mesleğe yöneliyor..."	14
Sosyal Etkiler	Meslek Sevgisi	K14: "...Yaptığım iş gerçekten çok eğlenceli gelen misafirler sayesinde arılara olan düşkünlüğüm daha fazla arttı ve bu üretim ile yeni insanlar tanıma şansına sahip oldum..." K1: "...Belki tüm hayvanlara olan sevgimin olması bu hayvanlara da düşkünlüğümün temel nedendir. Ancak bu meslekte küçücük hayvanın muhteşem bir ürünle beni karşılaması mesleğime her geçen gün daha da düşkün olmama sebep oluyor..." K6: "...Parmak ucu kadar hayvanın ilgilenildiğinde üretiminin nasıl arttığını gözlerimle gördüm. Bu durum sevginin ilginin tüm canlılarda nasıl etken olduğunu gösteriyor. Bunu yıl boyu görmek benim mesleğime olan ilgimi daha da artırıyor..." K13: "...Kırsal kalkınmada bölgemizde önemli olan mesleğe karşı ilgi çalışmalarını yürütülmeli ve insanlara vazgeçilmez bir duygu olduğu çeşitli projeler ile anlatılmalıdır.	5
	Sosyalleşme	K4: "...Gelen misafirlerimize öncelikle ürettiğimiz farklı türdeki ballardan polenlerden ikram ediyorum. Hem sohbet havası oluyor ve sosyalleşiyoruz. Misafirlerde mutlu oluyor bende. Böylece yaptığım işten daha fazla zevk alıyorum..." K11: "...Yeni kişiler tanıyorum bu meslekte. Benim için yeni kültürleri tanımak sohbet etmek büyük zevk veriyor..." K12: "...Farklı bölgelerden gelen birçok dosta arkadaşla sahip oldum bu meslekte, farklı kültürleri de tanıma fırsatı buldum..."	14
	Sosyal Kalkınma	K10: "...Bu meslekte karnın doyarsa mutlu olursun. Yani kazandığın sürece sosyal anlamda refaha kavuşursun..." K4: "...Bu meslekte insanlar ekonomik anlamda elde ettikleri gelir sayesinde sosyal yaşantılarında da gözle görülebilir bir rahatlama var..." K7: "...Ekonomik anlamda gelir elde ediliyor. Geliri olan kişi mutsuz olur mu hiç. Elbette sosyal anlamda da mutlu oluyor..."	14

Tablo 2’de katılımcılara arıcılık ve arı (api) turizminin kırsal kalkınma üzerindeki etkilerini tespit etmek üzere “Arıcılık ve arı turizminin yerel iş gücü ve istihdam yaratma konusundaki katkılarını nasıl değerlendiriyorsunuz? Arıcılık ve arı turizmi faaliyetleri yerel halkın gelir düzeyini

ve bölge ekonomisini nasıl etkilemektedir? Arıcılık ve arı turizmi faaliyetleri bölgenin kırsal kalkınmasına nasıl katkı sağlamaktadır?” soruları sorulmuştur. Katılımcıların vermiş olduğu cevaplar doğrultusunda iki ana tema altında, toplamda altı alt tema (kod) oluşturularak çalışma analiz edilmiş ve bulgular tespit edilmiştir. Tablo 2’ye göre; arıcılık ve arı turizminin kırsal kalkınma üzerindeki ekonomik (gelir, istihdam, ekonomik kalkınma) olumlu etkilerine 14 katılımcının tamamı katılmıştır. Sosyal etkisi kapsamında oluşturulan alt temalardan sosyalleşme ile sosyal kalkınmaya katılımcıların tamamı katılırken, meslek sevgisi alt temasına katılımcıların sadece 5’i katılmıştır.

Tablo 3. Arı Turizmi Çerçevesinde Turistlere Yönelik Gerçekleştirilen Faaliyetler ve Karşılaşılan Sorunları İçeren Bulgular

Tema	Kod	Doğrudan Alıntılar	Katılımcı Sayısı
Arı (api) Turizm Aktiviteleri	Hasat	K8: “...Bazen de balın hasat zamanı hasat yaptırıyorum...” K5: “... Eğer zamanı ise balı beraber peteği birlikçe çıkarıyoruz. Sonra bu ürünü süzdüğümüzde olmuştur...”	8
	Arılık Gezisi	K7: “...Açık söylemek gerekirse birkaç kez arılığı gezdirdim...” K13: “...Elbette onlara kovanlarımızın olduğu arılığı gezdiriyorum...”	14
	Üretim ile İlgili Bilgi Paylaşımı	K1: “...Ben gelen kişilere üretim alanlarını gezdirerek üretim ile ilgili çeşitli bilgiler veriyorum...” K10: “... Üretim ile ilgili çeşitli aşamaları gösteriyorum...” K3: “... Arı turizmi çerçevesinde ziyaret edenler genelde bizim yaşlarda veya daha fazla yaşını başını almış insanlar. Arı ile ilgili üretime ilgi duyanlar var. Bunlara üretim ile ilgili çeşitli aşamaları gösterdiğim olmuştur...”	7
	Petek Takmak	K2: “...Gelen misafirlerimiz eğer arıdan korkmuyorsa ve ilgili istekli ise petek takıyoruz beraber...” K5: “...Bazı konuklarla petek takma girişimimiz oldu ancak bireysel olarak yapmak istediği için benden bağımsız takmalarına müsaade ettim. Bazıları gerçekten başarılı oluyor. Hepsini için aynı şeyi söyleyemem ama...”	9
Arı Turizm Aktivitelerinden Kaynaklanan Sorunlar	Arı Hırçınlaşması	K14: “...Bazı misafirler kovanların kapaklarının açmamı istedi bu durum arıların hırçınlaşmasına sebep oldu...” K11: “...Ani hareket eden yüksek sesle konuşan kişiler arıların huysuzlaşmasına neden oluyor. Bu durumda da korkuyorlar...”	9
	Arı Sokması	K12: “...Bazı konuklarımız hem arılığı gezmek istiyor hem de arıların sokmasından korkuyorlar. Bu duruma anlam veremiyorum...” K8: “...Gelen misafirlerimiz hepsi için söyleyemem ama bazıları sabırsız ve bu durum yanlış yapmalarına sebep oluyor. Arıda sonuçta bir canlı kendine zarar gelecek diye sokuveriyor...”	4
	Turistlerin Gereksiz Talepleri	K13: “...Gelenlerin bir kısmı arılardan korkuyor. Buna rağmen kovan kapaklarının açılmasını talep ediyorlar. Ancak bu durum arıları huzursuz ediyor. Açmak istemeyince de tartıştığımız kişiler oldu...” K6: “...Misafirlere öncesinde neler yapmaları ya da yapmamaları gerekenler konusunda uyarılar da bulunuyor. Kovanların arasına girmeden her şeyi anlatıyorum. Kimisi dinlemiyor. Bir daha anlatmak zorunda kalmak beni yoruyor...” K3: “...Bazı durumlarda misafirlerimiz bizi dinlemediği için aynı soruyu tekrar tekrar gereksiz bir biçimde soruyor...” K9: “...Kraliçe arıyı görebilir miyim? Gösterdiğimde ise elime alabilir miyim vb. gibi talepleri oluyor...”	5
	Turistlerin Bilinçsiz Davranışları	K4: “...Bazen grup halinde gelen konukları tek başıma kontrol edemiyorum. Dolayısıyla biriyle ilgilenirken bir diğeri kovanın kapağını açma girişiminde bulunuyor. Bu durum arıların huysuzlaşmasına sebep oluyor...” K1: “... Başıma gelen önemli bir olay hasata yakın bir kovanımın kapağını misafirin bilinçsiz bir şekilde açmasıdır. Bu durum bal dolu peteklerin dökülmesine ve birçok arımın telef olmasına sebep oldu...” K8: “... Gelen konukları kovanların arasında gezdirirken yüksek sesle konuşmaları hayvanları rahatsız ediyor...”	6

Tablo 3’te katılımcılara arı (api) turizmi çerçevesinde turistlere yönelik gerçekleştirdikleri faaliyetleri ve bu faaliyetlerde karşılaştıkları sorunları saptamak amacıyla “Arı turizmi kapsamında bölgeyi ziyaret eden turistlere yönelik yaptığınız faaliyetler ve bu faaliyetlerde karşılaşılan sorunlar nelerdir?” sorusu sorulmuştur. Elde edilen cevaplar doğrultusunda arı turizmi aktiviteleri ana teması

altında hasat, arılık gezisi, üretim ile ilgili bilgi paylaşımı, petek takma alt temaları oluşturulmuştur. Arı turizmi aktivitelerinden kaynaklanan sorunlar ana temasının altında ise arı hırçınlaşması, arı sokması, turistlerin gereksiz talepleri ve bilinçsiz davranışları alt temaları oluşturulmuştur. Tablo 3'te de görüldüğü üzere tüm katılımcıların turistleri arılıkta gezdirdiği ortaya çıkmıştır. 7 katılımcı, turistler ile üretime yönelik bilgi paylaşımında bulunduklarını, 8 katılımcı turistlere arıcılık ürünlerini hasat ettirdiklerini, 9 katılımcı ise turistlerle beraber petek taktıklarını belirtmişlerdir. Aktivitelerden kaynaklanan sorunlarda ise 5 katılımcı turistlerin gereksiz taleplerinin olduğunu, 6 katılımcı turistlerin bilinçsiz davrandıklarını, bu sebepten 9 katılımcı arıların hırçınlaştığını ifade etmiştir. Bununla beraber bilinçsiz davranış ve gereksiz taleplerden kaynaklı 4 katılımcı arıların turistleri soktuğu yönünde bilgi paylaşımında bulunmuştur.

Tablo 4. Kırsal Kalkınma ve Arı Turizminin Sürdürülebilirliğinde Alınması Gereken Önlemler ile Yerel Yönetimlerden ve Paydaşlardan Beklentilere Yönelik Bulgular

Tema	Kod	Doğrudan Alıntılar	Katılımcı Sayısı
Sürdürülebilirlik için Önlemler	Mesleğe Özendirme	K2: "...Genç neslin bu mesleğe özendirilmesi temel bir şart. Bu meslek fazla sermaye gerektirmeyen bir meslek..." K11: "...Arıcılık için büyük maliyetlere gerek kazanımları ise çok fazla işi gücü olana da olmayana da her yaş grubu bu mesleğe yönlendirilmeli..." K1: "...Mesleğimizin bir pisiği çok büyük bir yorgunluğu yok bana göre. Bu meslekten kazanç ise çok fazla. İnsanlara bu şekilde yaklaşırsa meslek cazip hale getirilebilir..." K3: "...Bu mesleğin ne kuruluş ne de üretim aşamasında büyük maddi gereksinimi söz konusu değil. Buradan yola çıkıp kazanımının fazla olduğu çeşitli çalışmalar ile yapılırsa mesleğe olan özentinin de artacağını düşünüyorum..." K8: "...Arıcılık, api terapi, api turizm ile ilgili bizim ülkemizden daha iyi durumda olan ülkelere grup halinde turlar düzenlenerek mesleğe ilgi attırılabilir..." Kırsal kalkınmada önemli olan bu mesleğe gençler yönlendirilmelidir.	14
	Ürün Çeşitliliği	K5: "...Arıcılık denilince insanın aklına sadece bal bilemedin polen geliyor. Bu böyle değil ki daha fazlası var. Benim gibi birçok üretici eğitilerek ürün çeşitliliği artırılabilir..." Balın polenin propolisin dışında arıcılık mesleğinin birçok ürünü var. Bu ürünler insan sağlığı için önemli. O yüzden tüm ürünler üretimi ile ilgili eğitim verilmeli.	14
	Bilinçsiz İlaçlama	K9: "...Birçok tarım üreticisi yanlış ilaçlamalar yapıyor. Arıların birçoğu bu yüzden heba oluyor..." K11: "...Bilinçsiz ilaçlama yapılan tarım arazilerine yakın birçok kovanımız yok oldu. Bunun önüne geçilmesi lazım...". İnsanlarımız çok bencil sadece kendi üreteceği ürünü düşünerek K3: "...hareket ediyor. Ancak kazın ayağı öyle değil. Yaptıkları yanlış ilaçlama başta biz arıcılara büyük zararlar veriyor. Bunun önüne geçilmesi gerekiyor..."	14
	Arı Otu	K6: "...Arı otu bilindiği üzere hem arı popülasyonu için hem de üretim miktarı için önemli. Devletin arı otu dikimi ile ilgili yönlendirmesi temel bir şart..." K2: "...Arı otu sadece üretilen balın kalitesinde değil arı popülasyonunun artmasında da önemli olduğu için devletin belediyelerin bu bitkinin ekimi ile ilgili çalışmalar yürütmesi bir gerekliliktir..."	8
	Coğrafi İşaret	K4: "...Coğrafi işaret ürettiğimiz ürünlerin tanıtımında önemli bir etken çünkü bunun alınması bana göre elzemdir..." K10: "...Sizlerin de bildiği kestane balımız bölgede çok popüler. Tüm ürünlerimize coğrafi işaret alınması gerekiyor..."	9
	Akademik Çalışma	Arıcılık mesleğinin popüler olması için bilim insanlarının çeşitli K12: "...çalışmaları yapmasının zorunluluk olduğu düşüncesindeyim..." K8: "...Arıcılık mesleğine ilk başladığımda doğru bilgiye ulaşacağım çeşitli yazılar okumak istedim. Bu çalışmalar çok az daha fazla olmalı diye düşünüyorum..." K1: "...bana göre bilim dünyasından kişilerin arıcılık ya da api turizm ile ilgili projeler geliştirmesi gerekiyor..."	8
	Tanıtım	K13: "...Bana gastronomi turizminde olduğu gibi api turizm de de festivaller düzenlenmeli..." K10: "...arıcılık ya da api turizm ile ilgili özel bir gün belirlenmeli. Bugün de arı ürünleri tanıtılmalıdır..." K5: "...Api turizm ile ilgili çeşitli aktiviteler yapılmalı. Arı kostümleri ile çocuklarda ve gençlerde farkındalık oluşturulmalıdır..." K7: "...Fotoğraf etkinliği ile api turizm cazip hale getirilebilir..." K14: "...Api turizm yaygın bir şekilde yapılan ülkelere devlet destekli ucuz geziler düzenlenebilir..."	9

Tablo 4 (Devamı). Kırsal Kalkınma ve Arı Turizminin Sürdürülebilirliğinde Alınması Gereken Önlemler ile Yerel Yönetimlerden ve Paydaşlardan Beklentilere Yönelik Bulgular

Beklentiler	Eğitim	K13: “...Her meslekte olduğu gibi bizim mesleğimizde bilgi ve tecrübe ile donatılmış insanlara ihtiyaç var. Bu yüzden eğitimin olması bu mesleği daha ileriye götürecektir...” K9: “...Arıcılıkta üretilen birçok ürün özellikle arı zehri insan sağlığında çok önemli. Bu ürünün yetiştirilmesi ile ilgili muhakkak eğitim verilmeli...” K4: “...Arı turizmi ile gelişebilmek için eğitim temel zorunluluktur ve bu gereksinimi devlet yerel yönetimler karşılamalıdır...” K6: “...Birkaç büyük üreticinin arı zehrini ürettiğini duydum. İlgiliyim bende üretmek istiyorum bu zehrin nasıl üretileceği konusunda detaylı bilgiye ihtiyacımız var. Bu sebeple ücretsiz ya da düşük ücretli eğitimler verilmesi en büyük beklentim arasındadır...” K2: “...Arıcılık denilince ilk akla gelen bal, polen bilemedin bal mumu ya da propolis. Balın dışında bu ürünleri bilmeyen yeni başlayan birçok üretici var küçük çaplı. Herkese eğitim verilse ürünlerin nasıl yapılması gerektiği ile ilgili daha güzel kazanımlar elde edebiliriz...” K12: “...Eğitim şart olmazsa olmaz hem devlet hem yerel yönetimler eğitim vermeli arıcılık olsun api turizm olsun api terapi olsun...”	14
	Haksız Rekabet	K7: “...Çoğu zaman haksız rekabet oluyor. Bu durumun önüne geçilmesi bir zorunluluk...” K1: “...Haksız rekabeti önleyecek yasal düzenlemelerin olması gerektiğine inanıyorum...”	7
	Maddi Manevi Teşvik /Destek	K5: “...Devlet üretime başlayan kişiye tek seferliğine teşvik vermemelidir. Bu teşvikler süresiz gerçekleştirilebilir...” K13: “...Devlet teşviklerindeki tutarların artması arıcılık mesleğine başlayacak olanlar için özendirici bir çalışma olmakla birlikte bu mesleğin ilerlemesi için de üzerinde önemle durulması gereken bir konudur...” K6: “...Üretim yapanlara yapacak olanlara hibe destekleri verilmelidir...” K11: “...Devlet olsun belediyeler olsun verilen ilk seferdeki maddi teşvikin dışında manevi olarak ta biz üreticileri desteklemelidir...”	14
	Yasal Dayanak	K9: “...öncelikle arıların korunması ile ilgili yasal zemin oluşturulmalı ve net bir biçimde uygulamaya geçilmelidir...” K7: “...Yasal düzenlemeler ile bilinçsiz ilaçlamanın önüne geçilebilir...” K3: “...Kanun çerçevesinde bilinçsiz ilaçlama engellenebilir...”	10
	Pazarlama Çalışmaları	K12: “...Arı ürünleri Türkiye'nin her yerinde tanıtılmalı...” K4: “...Arıcılık ile ilgili üretilen ürünlerin reklamları önce bölge sonra ülkenin her yerinde sıklıkla yapılmalıdır...” K14: “...Reklamlarla ürettiğimiz ürünler sürekli olacak bir şekilde ön plana çıkarılmalıdır...” K2: “...Pazarlama çalışmaları ürünlerin hem satışını hem de ürüne karşı olan ilginin artması ve insanların bilinçlenmesi için temel şarttır...”	10
	Keşif Gezileri	K10: “...Öncelikle ülkemizdeki arıcılık ile ilgili birçok bölgeye keşif gezileri düzenlenmelidir...” K8: “...Türkiye’de arıcılık mesleği yıllardır süregelen bir meslek. Bu mesleği yeni nesile aktarabilmek amacıyla ve bilgilenecek, kendimizi geliştirmek için ulusal ve uluslararası alanda geziler düzenlenmelidir...”	5

Tablo 4’te katılımcılara “Kırsal kalkınma ve arı (api) turizminin sürdürülebilirliği için alınması gereken önlemler ile yerel yönetimlerden paydaşlardan beklentiler nelerdir?” sorusu yöneltilmiş ve alınan cevaplar doğrultusunda sürdürülebilir önlemler ana temasının altında mesleğe özendirme, ürün çeşitliliği, bilinçsiz ilaçlama, arı otu, coğrafi işaret, akademik çalışma ve tanıtım alt temaları oluşturulmuştur. Beklentiler ana temasının altında ise eğitim, haksız rekabet, maddi-manevi teşvik/destek, yasal dayanak, pazarlama çalışmaları ve keşif gezileri alt temaları belirlenmiştir. Katılımcıların tamamı kırsal kalkınma ve sürdürülebilirliğin olabilmesi için mesleğe özendirmenin, tarım alanlarında bilinçsiz ilaçlama yapılmamasının ve ürün çeşitliliğine gidilmesinin gerekliliğini savunmuştur. Yine aynı ana tema altında 9 katılımcı ürünlere coğrafi işaret alınmasının, tanıtım etkinliklerinin yapılmasının gerekliliğini belirtirken, 8 katılımcı ise akademik (bilimsel) çalışmaların artması gerektiğini, arı popülasyonu, üretilen ürünlerinin kalitesinin artması amacıyla arı otunun yetiştirilmesinin temel bir zorunluluk olduğunu ifade etmişlerdir. Beklentiler ana temasının altında katılımcıların tamamı devletin, yerel yönetimlerin maddi-manevi teşviki sürekli hale getirmesi gerektiğini, arıcılık, api turizm ile ilgili düşük ücretli ya da ücretsiz eğitimin, mesleğin sürdürülebilir olabilmesinde önemli olduğunu belirtmişlerdir. Yine aynı ana tema altında 10 katılımcı, mesleği etkileyen olumsuzluklar ile ilgili yasal bir dayanağın, üretilen ürünlerin tanıtımı, reklamı vb. için pazarlama çalışmalarının elzem olduğunu dile getirmişlerdir. Ayrıca 5 katılımcı arı turizminin gelişebilmesi, sürdürülebilir olması için beklentiler teması altında bu alanda bizim ülkemizden daha

ileri olan ülkelere keşif gezilerinin düşük ücretli düzenlenmesinin ve 7 katılımcı ise zaman zaman oluşan haksız rekabetin önüne geçebilmek için çalışmalar yürütülmesinin gerektiğini savunmuştur.

Tablo 5. Arıcılık ve Arı Turizminde Bolu İlinin Potansiyeline Yönelik Bulgular

Tema	Kod	Doğrudan Alıntılar	Katılımcı Sayısı
Arı (api) Turizm Potansiyeli	Konum	K1: “...İstanbul ve Ankara gibi büyük metropollerin arasındayız. Bu durum api turizminde önemli...” K6: “...Konumumuz hem iklimimizi hem de gelen misafirlerin sayısını artırıyor. Dolayısıyla mesleğin kazanımı fazla oluyor...” K10: “...Böyle bir bölgede yaşadığım için çok mutluyum. Şükür Allah bize bu bölgede muhteşem bir doğa vermiş. Devamında önemli bir geçiş alanı. Bu mesleğe başlamak içinde bu mesleği devam ettirmek içinde bu yeterli değil mi sizce...”	14
	İklim	K13: “...İklim arıcılık mesleğinde etkisinin büyük olduğunu düşünenlerdenim. Dolayısıyla böyle bir iklime sahip olmamız bölgemizdeki yeşil alanı artırıyor...” K8: “...Bölgemizin ikliminin arıcılık mesleği için uygun olduğunu düşünüyorum. Böylece arıların beslenebileceği alanlar büyüyor ve arı beslenerek doğal arı ürünleri üretebiliyoruz.”	12
	Bitki Örtüsü/ Çeşitliliği	K2: “...Doğal bir ortadayız. Bir sürü bitki var. Arının vazgeçilmezi bunlar. Bunlar varsa bu meslek vardır...” K11: “...Ağaç türlerinin endemik yapının fazla olması arıcılık mesleğinin daha yaygın olmasına neden oluyor...” K6: “...Allah tarafından verilmiş muhteşem bir doğamız var bu doğada sadece Türkiye’de değil dünyada bile yetişmeyen birçok bitki olduğunu düşünüyorum. Bu yüzden bu mesleğin gelişmesine büyümesine bu durum büyük etken. Çünkü arının besin alanı çok geniş...” K4: “...O kadar çok bitki türü var ki, ağaç olsun küçük bitkiler olsun çiçekler çok fazla bölgemizde o yüzden bu nimetten bizde faydalanıyoruz. Onun sayesinde bu mesleği icra ediyoruz...”	14
	Alternatif Turizm Kaynakları	K9: “...Bölgemizde kış turizmi yapılıyor. Bunun dışında doğa ile ilgili turizm faaliyetlerinden kamp-karavan, doğa yürüyüşü vb. gerçekleştiriliyor. Bu alternatif turizmlerin olması api turizmi içinde çok önemli...” K7: “...Bolu denildiğinde aşçısı, kartalkayası, yedigölleri, gölcüğü akla geliyor. Allah verdiği bu doğa harikasında api turizmde gelişebilir...” K14: “...Yılın hemen hemen her ayında turizmin alternatifleri sayesinde birçok turist geliyor bölgemize. Bu durum arıcılık mesleğine ya da api turizmin gelişmesinde önemli bir konu...” K3: “...Bölgedeki alternatif turizm türlerinin olmasının api turizmin gelişiminde de olumlu etkileri yaratacağını düşünüyorum...”	8
	Farklı Arıcılık Ürünleri	K6: “...Balın polenin dışında farklı ürünlerde yetiştirirsek bu mesleği daha iyi bir konuma getirebiliriz...” K11: “...Daha önce de söyledim. Eğer nitelikli bir eğitim alırsak, arılardan çok daha farklı ürünler ortaya koyabiliriz...” K12: “...Doğrusu ürettiğimiz birçok ürünleri anadan babadan ya da çevreden gördüklerimizle yapıyoruz. Belki yanlışımız var. Eğitim alarak hem ürün çeşitliliğini hem de nitelikli ürün almayı gerçekleştirebiliriz...”	10

Tablo 5’te katılımcılara “Arıcılık ve arı (api) turizminde Bolu’nun potansiyeli ve bu potansiyelin kazanımları hakkında neler düşünüyorsunuz?” sorusu yöneltilmiş ve elde edilen cevaplar neticesinde arı turizm potansiyeli ana teması altında konum, iklim, bitki örtüsü-çeşitliliği, alternatif turizm kaynakları, farklı arıcılık ürünleri alt temaları oluşturulmuştur. Elde edilen verilere göre; katılımcıların tamamı Bolu ilinin konumunun, ildeki bitki örtüsü ile çeşitliliğinin arıcılıkta ve api turizmde önemli yer edindiğini belirtmiştir. 12 katılımcı ikliminde arıcılık ve arı turizminde önem arz ettiğini dile getirmiştir. Bolu ilinin potansiyelinde alternatif turizm kaynaklarının olmasının arı turizminin gelişiminde olumlu bir etken olduğunu 8 katılımcı ifade etmiştir. Ayrıca arıcılık mesleğinde api turizmde uygun bitki örtüsüne, iklime, konuma sahip Bolu ilinin verilecek eğitimler ile farklı arıcılık ürünleri üretebileceğini de 10 katılımcı savunmuştur.

5. Tartışma

Çalışmadan elde edilen veriler doğrultusunda Bolu’da arıcılık ve arı turizmi faaliyetlerinin kırsal sosyo-ekonomik kalkınmaya katkı sağladığı belirlenmiştir. Dolayısıyla arıcılık ve arı turizminin,

kırsal topluluklar için ekonomik çeşitlilik yaratarak geçim kaynakları oluşturmaya yardımcı olduğu yapılan çok sayıda araştırma tarafından da desteklenmektedir (Arih ve Koroşec, 2015; Ghosh vd., 2020; Grigoras, 2018; Izquierdo-Gascón ve Rubio-Gil, 2022; Lemelin, 2020; Popescu, 2017; Shiffler, 2014; Wos, 2014). Schouten vd. de (2019) çalışmasında arıcılığın sağladığı gelirin, düşük gelire sahip grupların yaşam koşullarını iyileştirdiği ve kırsal alanlarda geçim kaynaklarını çeşitlendirdiğini belirlemiştir. Antonie (2024) de orta düzeyde bir yatırımla arı turizmi kapsamında kurulan çiftliklerin, turistlere geniş bir yelpazede hizmet ve ürün sunarak arıcılara finansal kaynak sağladığını belirtmiştir. Bu kapsamda bölgesel arıcılığın tanıtımı ve turizm faaliyetlerine entegrasyonu yoluyla api turizm, yerel ekonomiyi destekleyerek bölgenin sürdürülebilir kalkınmasına katkı sağlamaktadır. Lokutova (2019), arı turizmini sosyo-ekonomik ve ekolojik yönler bağlamında incelemiş ve arıcıların, çiftçilerin, arı turizmi kapsamında kırsal turizmde yer almasıyla hem arıcılığın daha karlı olabileceğini hem de arıcıların farklı kültürleri tanımlarına imkân sağlayabileceğini belirtmiştir. Söz konusu bulgular araştırma sonuçlarını desteklemektedir.

Çalışmada arıcıların kovan sayılarının az sayıda olması nedeniyle personel istihdam etmedikleri ancak kovan sayılarının artması ve arı turizminin gelişmesi sonucunda önemli oranda istihdam yaratabileceği yönünde ifadeleri yer almıştır. Bu durumu destekleyen çalışmalar da bulunmaktadır. Lemelin (2020) ve Wos (2014) çalışmalarında arıcılık ve arı turizminin kırsal alanları harekete geçirmek, gençler için yeni istihdam fırsatları yaratmak için önemli olduğunu belirtmişlerdir. Horn (2005) çalışmasında arı turizminin kırsal alanlarda işsizliğe ve nüfus azalmasına karşı mücadelede önemli rol oynadığını ortaya koymuştur. Arih ve Koroşec, (2015) tarafından arıcılık ve arı turizm uygulamalarının yoğun emek gerektirdiği, yeni işler yarattığı ve bunun da daha fazla istihdam fırsatı sağladığı belirtilmiştir.

Çalışmada arı turizmi çerçevesinde turistlere yönelik hasat yaptırma, arılık gezdirme, petek taktırma ve üretim süreciyle ilgili bilgilendirme faaliyetlerinin gerçekleştirildiği görülmüştür. Wos (2014) tarafından yapılan çalışmada da çoğunlukla bal almak için kovana gelen turistlere kovanların gezdirildiği ve detaylı bilgiler verildiği belirtilmiştir. Bu açıdan çalışmanın sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. Arih ve Koroşec (2015) çalışmasında arı turizmi kapsamında turistlere, kovan sistemlerinin tanıtıldığı, arı poleni, arı sütü ve propolis üretimi üzerine sunumlar yapıldığı ve bunların insan sağlığı üzerindeki etkilerine ilişkin bilgiler verildiği, arı ekmekleri ve ballı hamurlar yaptırıldığı, arı evlerine ziyaretler düzenlendiği belirtilmiştir. Bu durumda araştırmanın sonuçlarından farklı olarak arı turizmi kapsamında turistlerin çok sayıda çeşitli etkinliklerde yer alabileceği görülmektedir. Ancak katılımcıların büyük çoğunluğu turistlerin arıcılık faaliyetine katılmalarından dolayı arı hırçınlaşması, arı sokması ve turistlerin bilinçsiz davranışları (Taş, 2021; Uzun vd., 2022) gibi birtakım sorunlarla da karşılaşmıştır. Arıcılık ve arı turizminin sürdürülebilirliği için tanıtım faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi (Suna, 2020), genç arıcıların mesleğe yönlendirilmesi, arı otu, arı zehri ve arı sütü başta olmak üzere temel arıcılık ürünlerinin çeşitlendirilmesi (Fusté-Forné vd., 2025) bölgede yetiştirilen balın/bal ürünlerinin coğrafi işaret alması, tarım alanlarının bilinçsizce ilaçlanmasının önlenmesi (Uzun vd., 2022) konuya ilişkin akademik çalışmaların artırılmasının önemi hem katılımcılar tarafından vurgulanmış hem de birçok çalışmada belirtilmiştir.

Arıcılık ve arı turizminin geliştirilebilmesi amacıyla katılımcılar yerel yönetimlerden ve paydaşlardan birtakım beklentiler içerisinde olduklarını belirtmişlerdir. Arıcılık ürünlerinin üretimi ve arı turizmi faaliyetlerine ilişkin eğitim verilmesi, devlet tarafından destek ve teşvik sağlanması, yasal düzenlemelerle haksız rekabetin önüne geçilmesi, pazarlama çalışmalarının artırılmasıdır. Bu kapsamda eğitimsel işlevler arı turizmi uygulamasında önem arz etmektedir (Arih ve Koroşec, 2015; Wos, 2014). Lemelin vd.'e (2019) göre arıların yönetimi ve bakımına yönelik mesleki eğitim, bölgesel kalkınmayı da desteklemektedir. Arıcılık faaliyetinde devletin verdiği teşviklerin önemli bir yer tuttuğu (Akın ve Yılcı, 2022; Gültekin, 2019), kalkınma ajanslarının; teknik ve pazarlama konularında arıcılara destek vermesinin önemi vurgulanmıştır (Izquierdo-Gascón ve Rubio-Gil, 2022).

6. Sonuç ve Öneriler

Çalışmada Bolu ilinde arıcılık ve arı turizmi faaliyetlerinin bölgenin ekonomisi ve kalkınması üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Öncelikle Bolu'nun ormanlık alanları, coğrafi yapısı, iklimi ve bitki örtüsü açısından arıcılık ve arı turizmi konusunda önemli avantaja sahip olduğu görülmektedir. Bolu ilinde özellikle arıcılık faaliyetlerinin ekonomik ve sosyal etki yaratarak kırsal kalkınmada önemli rol oynadığı belirlenmiştir. Ancak arıcıların büyük çoğunluğunun arı turizmi kapsamında yeterli düzeyde bilgiye sahip olmadıkları, gelen ziyaretçilere petek taktırma, arılığı gezdirmeye, üretim süreci ve bilgi paylaşma gibi sınırlı aktiviteler gerçekleştirdikleri saptanmıştır. Arıcılık mesleğinin özendirilmesi ve arı turizmi faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi konusunda arıcıların bilgilendirilmesinin ve eğitilmesinin gerekliliği ortaya konmuştur.

Bölgede arıcılık ve arı turizmi faaliyetlerinin geliştirilebilmesi ve sürdürülebilirliğinin sağlanmasında bal, polen, propolis dışında özellikle arı sütü, arı zehri gibi ürün çeşitliliğinin sağlanması, arıcılık ürünlerinin coğrafi işaret alması, arı popülasyonunun artmasında önemli rol oynayan arı otunun ekiminin yapılması, yaygınlaştırılması gerektiği belirlenmiştir. Bununla birlikte arı rotalarına gezilerin düzenlenmesinin ve arı turizmi kapsamında festival ya da şenliklerin düzenlenmesinin bölgenin tanıtımında önemli olduğu vurgulanmıştır. Arıcılar, tarım alanlarının bilinçsiz ilaçlanmasından kaynaklı mesleklerine, arılara ilişkin zararın büyük ölçüde olduğu bu durum ile ilgili yasal düzenlemelerin gerekli olduğunu, devlet ve yerel kurumlar tarafından maddi ve manevi destek beklediklerini belirtmişlerdir.

Arı turizminin, kırsal kalkınma açısından önemli bir kaynak olmasına rağmen turistik faaliyetlerin etkin olarak yapılmadığı görülmektedir. Bu kapsamda arıcılara, arı turizm faaliyetleri ile ilgili bölgedeki kalkınma ajansı, Halk Eğitim Merkezi veya İl Tarım Müdürlüğü tarafından bilgi ve eğitim verilmelidir. Bu durum, arıcıların becerilerinin çeşitlendirilmesinde ve arıcılar için istikrarlı bir gelir sağlanmasında önem arz etmektedir. Ayrıca kırsal kalkınma açısından önemli rol oynayan arıcılık mesleğinin sürdürülebilirliği ve arı turizm faaliyetlerinin de geliştirilebilmesi için Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından verilen desteklerin artırılması gerekmektedir. Bölgede her yıl belirli dönemlerde arıcılık festivalinin düzenlenmesi, merkezi ve yerel yönetim tarafından arıcılık ve arı turizm etkinliklerinin tanıtılması bölgeye yönelik talebin oluşmasında önemlidir.

Bu araştırma, kırsal alanlarda turizm uygulamalarının gelişimi için uygulanabilir bir strateji olarak arı turizminin daha fazla araştırılmasını teşvik etmektedir. Bolu ili ile sınırlı olan çalışma, arı turizmini geliştirmeye yönelik gelecekteki araştırmalar için yeni fırsatlar sunmaktadır. Gelecekteki araştırmalarda, arı turizminin yerel topluluklar üzerindeki ekonomik etkisinin değerlendirilmesine odaklanılabilir. Ayrıca, arı turizmi faaliyetlerine katılan turistlerin demografik özellikleri ve motivasyonları incelenerek, turistlerin tercihlerine yönelik segmentasyon stratejileri tasarlanabilir.

Kaynaklar

- Akın, M. Ş. ve Yılcı, A. (2022). Kırsal kalkınma için arıcılığın önemi: Refahiye örneği. *Çekmece İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(19), 33-48. <https://tinyurl.com/37smex3s>
- Antonie, J. (2024). Api-Tourism, an important component of the sustainable development of the Romanian Village- case study: The locality of Sibiel (Mărginimea Sibiului), Romania. *Scientific Papers Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development*, 24(4), 41-50. <https://tinyurl.com/3wwnad3d>
- Arih, I. K. ve Korošec, T. A. (2015). Api-tourism: Transforming Slovenia's apicultural traditions into a unique travel experience. *Sustainable Development and Planning VII*, 193(12), 963-974. <https://doi.org/10.2495/SDP150811>
- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır?. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388. <https://doi.org/10.31592/aeusbed.598299>

- Bolu İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2025, 10 Ocak). *Coğrafya*, Ocak 2025. <https://bolu.ktb.gov.tr/TR-355506/cografya.html>
- Bradbeer, N. (2009). Bees and their role in forest livelihoods. *Food and Agriculture Organization of the United Nations Rome*. <https://www.fao.org/4/i0842e/i0842e00.htm>
- Cesur, E. (2021). A creative approach in creative tourism: Apitourism. V. Krystev, S. Çelik Uğuz, R. Efe ve E. Kapluhan (Ed.), *Tourism Studies And Social Sciences* içinde (s. 75-91). St. Kliment Ohridski University Press. <https://tinyurl.com/42cdnbex>
- Collins, K. M. T., Onwuegbuzie, A. J. ve Jiao, Q. G. (2006). Prevalence of mixed-methods sampling designs in social science research. *Evaluation & Research in Education*, 19(2), 83-101. <https://doi.org/10.2167/eri421.0>
- Coşkun, R., Altunışık, R. ve Yıldırım, E. (2019). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri SPSS uygulamalı*. Sakarya Yayıncılık.
- Creswell, J. W. (1997). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five traditions*. Sage Publications. <https://tinyurl.com/3we3nzhx>
- Creswell, J. W. (2014). *Research design: Qualitative*. QuCreswell.
- Çeken, H., Karadağ, L. ve Dalgın, T. (2007). Kırsal kalkınmada yeni bir yaklaşım kırsal turizm ve Türkiye'ye yönelik teorik bir çalışma. *Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 8(1), 1-14. <https://ofd.artvin.edu.tr/tr/pub/issue/2262/29781>
- Ertuğrul, S. M., Toprak, M. ve Kuran, İ. (2022). Api turizmin bölgesel kalkınmaya olan etkisinin değerlendirilmesi. *International Academic Social Resources Journal*, 7(44), 1829-1836. <https://doi.org/10.29228/ASRJOURNAL.67128>
- Fıratlı, Ç., Genç, F., Karacaoğlu, M. ve Gencer, H.V. (2000, 17-21 Ocak). Türkiye arıcılığının karşılaştırmalı analizi sorunlar-öneriler [Konferans sunumu]. *TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, V. Türkiye Ziraat Mühendisliği Teknik Kongresi* içinde (s. 811-826). Ankara, Türkiye. <https://tinyurl.com/yhm2u2my>
- Fusté-Forné, F., Noguer-Juncà, E. ve Crespi-Vallbona, M. (2025). Bee tourism: apiculture and sustainable development in rural areas. *Journal of Apicultural Research*, 1-12. <https://doi.org/10.1080/00218839.2024.2442199>
- Ghosh, S., Aryal, S. ve Jung, C. (2020). Ecosystem Services of honey bees; regulating, provisioning, and cultural functions. *Journal of Apiculture*. 35(2), 119-128. <https://doi.org/10.17519/apiculture.2020.06.35.2.119>
- Grigoras, M. A. (2018). SWOT analysis of Romania's apiculture. *Scientific Papers Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development*, 18(4), 129-141. <https://tinyurl.com/2aa38fpa>
- Gültekin, Y. S. (2019). Yığılca bal arısının kırsal kalkınma ve eko girişimcilik kapsamında değerlendirilmesi. *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 7(1), 911-921. <https://doi.org/10.29130/dubited.441570>
- Horn, T. (2005). *Bees in America: How the honey bee shaped a nation*. The University Press of Kentucky.
- Izquierdo-Gascón, M. ve Rubio-Gil, Á. (2022). Theoretical approach to Api-tourism routes as a paradigm of sustainable and regenerative rural development. *Journal of Apicultural Research*, 62(4), 751-766. <https://doi.org/10.1080/00218839.2022.2079285>
- Karataş, Z. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 62-80.
- Kılıç, B. ve Gönenç Güler, E. (2020). Türkiye'nin kırsal ve alternatif turizm kaynakları üzerine bir araştırma: Api turizm [Konferans sunumu]. 6. *Uluslararası Ekonomi Yönetimi ve Pazar Araştırmaları Kongresi* içinde (s. 17-25). İstanbul, Türkiye.
- Koç Başaran, Y. (2017). Sosyal bilimlerde örnekleme kuramı. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(47), 480-495. <http://dx.doi.org/10.16992/ASOS.12368>
- Lemelin, R. H. (2020). Entomotourism and the stingless bees of Mexico. *Journal of Ecotourism*, 19(2), 168-175. <https://doi.org/10.1080/14724049.2019.1615074>

- Lemelin, R. H., Boileau, E. Y. S. ve Russell, C. (2019). Entomotourism: The allure of the arthropod. *Society & Animals*, 27(7), 733-750. <https://doi.org/10.1163/15685306-00001830>
- Lokutova, O. (2019, 11-13 Eylül). Apitourism in context of socio-economic and ecological aspects [Konferans sunumu özeti]. 4. *International Scientific Conference: Agrobiodiversity for improve the Nutrition, Health and Quality of Human and Bees Life*, Nitra, Slovakia. <https://tinyurl.com/4jd422xz>
- Mertens, D. M. (2014). *Research and evaluation in education and psychology: Integrating diversity with quantitative, qualitative, and mixed methods*. SAGE Publications.
- Muğan Ertuğral, S. (2021). Ardahan'ın alternatif turizm potansiyeli bakımından arıcılık ve bal üreticiliğinin değerlendirilmesi. *International Social Sciences Studies Journal*, 7(91), 5472-5479. <https://doi.org/10.26449/sss.3739>
- Neuman, W. L. (2012). *Toplumsal araştırma yöntemleri: nicel ve nitel yaklaşımlar I-II*. Cilt. İstanbul Yayın Odası.
- Novelli, M., Cheer, J. M., Dolezal, C., Jones, A. ve Milano, C. (2022). *Handbook of niche tourism*. Edward Elgar Publishing.
- Onwuegbuzie, A. J. ve Leech, N. L. (2007). A Call for qualitative power analyses. *Quality & Quantity*, 41, 105-121. <https://doi.org/10.1007/s11135-005-1098-1>
- Popescu, M. (2017). Aspects regarding the touristic use of agricultural resources from Southern Dobrogea. *Journal of EcoAgriTourism*, 13(2), 22-27. <https://tinyurl.com/54pvk9m6>
- Puvača, N., Halfawi, R., Ćosić, M., Prodanović, R., Soleša, D., Vladisavljević, R., Lekić, S. ve Aćimović, M. (2022). Influence of lavender essential oil (*lavandula angustifolia*) and oxytetracycline in nutrition of honey bees, prevention of american foulbrood and overall welfare. *Journal of the Hellenic Veterinary Medical Society*, 73(1), 3773-3782. <https://doi.org/10.12681/jhvms.25747>
- Schouten, C., Lloyd, D., Ansharyani, I., Salminah, M., Somerville, D. ve Stimpson, K. (2019). The role of honey hunting in supporting subsistence livelihoods in Sumbawa, Indonesia. *Geographical Research*, 58(1), 64-76. <https://doi.org/10.1111/1745-5871.12380>
- Shiffler, K. (2014). *Api-Tourism as added-value: The case of La Ruta de la Miel in Chile* (Unpublished Master's Thesis). Norwegian University of Life Sciences.
- Suna, B. (2018). Api turizmin Türkiye'deki yeri ve önemi. *Uludağ Arıcılık Dergisi*, 18(1), 42-51. <https://doi.org/10.31467/uluaricilik.427589>
- Suna, B. (2020). Turizmde arıcılığın kullanımına dair keşifsel bir yolculuk. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 31(1), 19-30. <https://doi.org/10.17123/atad.713558>
- T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı. (2016). Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü Bolu Tabiat Turizmi ve Gelişme Planı 2016-2019. <https://tinyurl.com/4p5etbk3>
- Tarım ve Orman Bakanlığı Arıcılık Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü. (2025). Arıcılık istatistikleri, Mart 2025. <https://arastirma.tarimorman.gov.tr/aricilik/Link/2/Aricilik-Istatistikleri>
- Taş, D. (2021). *Kırsal turizm kapsamında ağırlı ilinin arıcılık turizmi potansiyelinin değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Gaziantep.
- Uzun, A., Dalgın, T., Çeken, H. ve Özer, Ç. (2022). Arı turizminin kırsal kalkınma üzerindeki etkisi: Marmaris örneği. *Asya Studies-Academic Social Studies*, 6(22), 179-192. <https://doi.org/10.31455/asya.1137473>
- Uzun, B. ve Çeken, H. (2021). Tarım turizmi ve api turizm. M. Civelek ve T. Dalgın (Ed.). *Tarım turizmi içinde* (s. 184-203). Detay Yayıncılık.
- Wos, B. (2014). Api-tourism in Europe. *Journal of Environmental and Tourism Analyses*, 2(1), 66-74. <https://tinyurl.com/24cwzjaa>
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.